

Din Sosyolojisi alışmaları Üzerine Bazı Düşünceler Fransa ve Türkiye Örneęi

Fazlı ARABACI*

Bu makale Fransa'da Din Sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bir özetlemede bulunarak müslüman bir toplumun sosyolojik yönden incelenmesine ve Türkiye'de yapılacak Din Sosyolojisi araştırmalarında dikkate alınması gereken bazı hususlara değinmek amacını hedeflemektedir.

Belirttiğimiz amaca ulaşmak için öncelikle Din Sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar açısından bir hayli mesafe almış olduğunu yüksek lisans ve doktora dönemlerinde müşahede ettiğimiz Fransa örneğini kısaca aktarmak yerinde olacaktır. Bunun, Türkiye'de yapılmakta ve yapılacak çalışmalar için "bir bakış açısı" oluşturma yönünden katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

---

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

I-Fransa'da Din Sosyolojisi Üzerine Çalışmalar

Bilindiği gibi sosyoloji modern bir ilim olup, bağımsız bir ilim dalı olarak ortaya çıkması 19.yüzyıl'a ve daha sonrasına tekâbüle eder. Bu yönüyle sosyoloji gerek tarihî ortam gerekse ona yüklenen işlev açısından farklı özelliklere sahip bir ilimdir. Bunlardan önemli olan bir iki hususu şöyle sıralamamız mümkün görünmektedir.

Fransız ihtilalinin ve sanayi inkılabının ortaya çıkardığı buhranlara çözüm arayışı içinde olan sosyolojinin kurucuları, onu tarih felsefesinden ayırabilmek için 20. yüzyılı beklemek zorunda kalmışlardır. Fransa'da, sosyolojinin incelediği çeşitli toplum olayları arasında, dinî olayların önemli bir yer tuttuğu da göz ardı edilemez. Dinî olayların incelenmesini konu edinen din sosyolojisi çalışmaları, felsefeden ayrılıp bağımsız bir ilim dalı haline gelen sosyolojiyle yine aynı dönemlerde başlamıştır. İlk olarak, dinle bilim arasında bir geçiş rolünü üstlenen St. Simon ve Auguste Comte "Le Nouveau Christianisme(1825)"¹ (Yeni Hıristiyanlık) ve "Traité de sociologie instituant la religion de l'humanité(1852-1854), (İnsanlık Dinini İnceleyen Sosyoloji(1852-1854)² eserleriyle, biri diğerinden farklı bir şekilde yeni bir din (pozitivizm)'in kurulmasında spekülâtif düşüncelerini belirtmiştir. Bilindiği gibi Comte'un meşhur "üç hal kanunu"na göre pozitif çağa kadar geçen zaman boyunca insanlığın kaderinde en önemli rolü din üstlenmiştir. Ona göre teolojik safhadan metafizik safhaya ve son olarak pozitif safhaya kadar din, sosyal hayatın diğer müesseseleri gibi değişip, tekamül etmiştir; O, "Pozitivist dönemi yaşayan toplumun dini de pozitivist olmalıdır" görüşüne sahip olduğundan "Cathéchisme Positiviste"(Pozitivist İlmihal)³ yazmıştır.

Daha sonra, sosyolojinin öncüsü olarak bilinen ve hâlâ Fransa ve diğer ülkelerde eserleri okunup yorumlanan Emile Durkheim (1858-1917), "sosyal olayları bir eşya gibi" incelemeyi öneriyor. Onun din sosyolojisi

-
- 1 SAINT-SIMON C. H., "Le Nouveau Christianisme(1825)", Paris, Anthropos, 1966.
  - 2 P. Arbousse-Bastide, "Auguste Comte et la sociologie religieuse", Archives de Sciences Religieuses, 1966, n° 22, s.3.58.
  - 3 Bu eser Peyami Erman tarafından 1949 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu eserde Comte, insanlık dinini geniş bir şekilde anlatır. Detay için bkz: Auguste Comte'un Pozitivizm İlmihali (çev.Peyami Erman, M.E.B yay. İkinci baskı, İstanbul, 1986.

ile ilgili iki önemli eseri “Le Suicide(1897)”(İntihar)⁴ ve “Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse(1912)” (Dinî Hayatın İbtidai Şekilleri)⁵ din sosyolojisine kesin bir hız kattığı ortadadır. 1896 da çıkardığı ve Mauss, Halbwachs, Lévy-Bruhl gibi antropolog, etnolog ve sosyologun yazılar yazdığı, “l’Année Sociologique”(Sosyoloji Yıllığı)⁶-bu dergi hâlâ yayını sürdürmektedir- dergisinin bir bölümünde “Din sosyolojisine” yer veriliyor. Durkheim, “Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse(1912)” (Dinî Hayatın İptidai Şekilleri)’in de dini, iptidai şekillerinden itibaren ele alıyor, kutsalla kutsal olmayan arasındaki kategorileri belirleyen yapısal ayırmada, dinin menşeiini, fonksiyonunu çerçevelemeye çalışıyor. Le Suicide(1897)”(İntihar) adlı eserinde dinî inançlara göre intiharların azlık veya çokluk derecesini ölçüyor, böylece dinin sosyal olaylar üzerindeki tesirini belirterek ilmî manada bir din sosyolojisi yapmış oluyor.

Durkheim’in Din Sosyolojisine getirdiği en önemli katkı, yapmış olduğu sosyolojik araştırmaları teolojik ve metafizik postulalar yerine, objektif esaslara dayandırarak, kendi zamanına kadar kabul gören tarih felsefesiyle metot yönünden sosyolojiyi aynı sayan anlayışı yıkmıştır. Diğer yandan zamanla, sosyolojiye başka ülkelerde olduğu gibi “Fransa’da da köklü bir bakış açısı getirilmiştir. Öyle bir eğilim ortaya çıkıyor ki, toplumu değil, bazı şekilci sosyologların bilinçli olarak parantez içinde belirttiği sosyal grupları, onların yapılarını ve ilişkilerini nazarı itibara alıyor(...) 20. yüzyıl sosyolojisi kutsal alanı ayırarak, Durkheimci ekol tarafından ortaya konan problemlerden farklı gibi görünüyor ve dinin objektif verileri üzerine olan araştırma alanlarını, inanç, dogma, ibadet ve ritüelleri inkara kadar gidiyor”⁷. Bu veriler profan bakış açısının sosyolojinin temelini hazırlamada ünlü sosyolog Durkheim’in öncelikli ve önemli yeri olduğunun göstergesidir.

4 DURKHEIM Emile, “Le suicide(1897)”, Paris, Alcan, 9. édition P.U.F., 1985.

5 DURKHEIM Emile, “Les formes élémentaires de la vie religieuse(1912)”, Paris, Alcan, 7. édition P.U.F, 1985.

6 “l’Année Sociologique”, Diffusion P.U.F., 108, Bd. St. Germain 75006-Paris.

7 CHELHOD J, “Pour une sociologie de l’Islam”, in: Revue d’Histoire et de Philosophie Reli- gieuses”, 1960 , n° 40/ 4, s. 368.

Sözü edilen farklı eğilimlere bağlı olarak, Fransa'da gerek Fransız asıllı, gerekse yabancı bir çok sosyologun, dinî sosyal bilimler araştırmacısının ortaya çıkmasıyla, bunların din sosyolojisine getirdikleri katkılar ve bakış açıları farklı olmuştur.⁸ Söz konusu ülkede din sosyolojisi derken ilk akla gelen (Fransa'nın çoğunluğu katolik olması münasebetiyle), Katolisizm Sosyolojisidir. Katolisizm Sosyolojisinde günümüz araştırmacıları arasında iki görüş hakimdir. Birincisi, genel düşüncelere özel yer veren teorik ve kavramsal yapı, yani belirli bir nokta üzerinde anket yapmayıp küresel analizleri gerçekleştiren akım; başka bir ifadeyle, dolaylı gözlem olarak nitelendirilen tarihi metottan, dinler tarihi, etnoloji, antropoloji gibi bilim dallarından faydalanarak ortaya konan tarihi ve tipolojik bir din sosyolojisi; diğeri ise dolaysız gözlem; metot ve teknikleriyle iman, ibadet ve cemaatin sosyolojik bakımdan ele alındığı ampirik çalışmalara özel yer veren görüştür. Bununla beraber sosyolojik araştırmalar için gerekli olan teorik ve ampirik metotlar, her sosyolog tarafından az veya çok üzerinde durulan ve tamamen terk edilemeyen şeylerdir.

Fransa'da Katolisizm Sosyolojisi, Din Sosyolojisine önemli katkıları bulunan ve katolikler arasında meşhur olan şu üç bilim adamı tarafından geliştirilmiştir. Gabriel Le Bras, Fernand Boulard ve P. Louis-Joseph Lebret.

İlk olarak Gabriel Le Bras (1891-1970),1931'de Fransa'nın farklı bölgelerinde Katolisizm'in tarihî durumunu açıklamak için geniş bir anket başlatıyor ve bu çalışmaların sonucunda iki ciltlik "Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France (1942-1945)"(Fransa'da Dinî Pratiğin Tarihine Giriş)⁹ adlı eserini meydana getiriyor. İşte bu eser Fransa'da "Katolisizm Sosyolojisi" nin doğmasına yol açıyor. Aynı sosyologun iki ciltlik "Etudes de sociologie religieuse (1955-1956)" (Din Sosyolojisi

8 Fenomenolojik ve Formel, Tipolojik ve Morfolojik gibi araştırma tarzları bunlardandır. Detay için bkz: DESROCHE H., "Sociologies Religieuses", Paris, ed.P.U.F., 1968, s.35-100.

9 Gabriel Le Bras, "Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France (1942-1945)", Paris, P.U.F., Vol. I, 1942; Vol. II, 1945.

Araştırmaları)¹⁰ adlı eseri, onun din sosyolojisi çalışmalarında kendine has özelliğini vurgulamaktadır. Le Bras, eserlerinde dolaylı gözlemin neticesi olarak ortaya çıkan tarihi ve tipolojik bir din sosyolojisine paralel olarak, sosyal hayatta dinin yerini ve rolünü ,dolaysız gözleme dayanan saha çalışmalarıyla ortaya koymuştur. Onun ayrıca "Perspectives de Recherches en Matière de Sociologie Religieuse"(Din Sosyolojisi Konusunda Araştırma Perspektifleri)'de¹¹ belirttiği genel din sosyolojisinde, özellikle Katolisizmde uygulanan metot ve bakış açılarının İslâmiyete de¹² uygulanabileceğine ilişkin görüşler yer almaktadır. Daha sonra bu hususa değineceğiz.

Diğer önemli bir sosyolog, piskopos olan Fernand BOULARD (1898-1977)'dir. F. BOULARD Fransa'da papazlarla ilgili anketler yaparak piskopos, papaz ve laikler üzerine çalışmalar vermiştir. Onun çalışmaları "Centre Nationale des recherches scientifiques"(CNRS),(Ulusal İlmî Araştırmalar Merkezi) grubuna "Atlas de la Pratique Religieuse des Catholiques en France" (Fransa'da Katoliklerin Dinî Coğrafyası)nı hazırlamaları için kaynak teşkil etmektedir. Önemli eserleri "Pratique religieuse urbaine et régions culturelles"(Şehir ve Kültürel Çevrelerde Dinî Hayat)¹³,"Carte religieuse de la France rurale, Premiers itinéraires

10 Gabriel Le Bras, "Etudes de sociologie religieuse (1955-1956)", Paris, P.U.F., Vol. I, 1955; Vol. II, 1956.

11 BERQUE J., CHARNAY J.P.(Sous la direction de), "Normes et Valeurs dans l'Islam Contemporain"(Çağdaş İslamda Normlar ve Değerler), Paris, ed. Payot, 1966, s. 286-289.

12 Ancak J. CHELHOD, Le BRAS'nın yukarıda adı geçen iki çalışmasının katolisizm için mükemmel olduğunu bildirmekte beraber, İslamî toplumlarda onun geçerli olmasının şüpheli olduğunu şöyle belirtiyor: "Bilindiği gibi M. Le BRAS anketlerinde dinî konuları değil dinî toplulukları incelemeyi öneriyor. Onun metodunda özellikle ilişki ve yapıları seçmek, tipolojileri düzenlemek, canlılığı ölçmek söz konusudur. O, gerçekte somut dinî hayattan hareket ederek, dünyevî olanda beliren, sayılabilen her şeyin istatistiğini yapmayı tavsiye ediyor. Ama gökten yeryüzüne gönderilmiş "Kutsal", parantez arasına konulup geçiliyor veya unutuluyor." CHELHOD'un görüşleri dikkate alındığında din sosyolojisi araştırmalarında takip edilen metot ve bakış açılarının farklı olması ve birbirine uymaması tabii olarak araştırmacıların ve araştırılan alanın farklılığına dayanıyor.(CHELHOD J, a.g.e. s.372).

13 Fernand BOULARD ve Jean REMY, "Pratique religieuse urbaine et régions culturelles", Paris, ed. Ouvrières-Economie et Humanisme, 1954.

en sociologie religieuse” (Fransanın Kırsal Kesim Dinî Haritası, Din Sosyolojisinde ilk Rehber)¹⁴ dir.

Katolisizm Sosyolojisinin gelişmesinde katkıları bulunan üçüncü bir bilim adamı Louis-Joseph LEBRET (ö.1966) eski bir denizci olup, 1941 de ikinci dünya savaşı esnasında laik ve dindarlarla beraber “Centre Economie et Humanisme” (İnsanlık ve Ekonomi Merkezi)ni kuran ve aynı adla bir dergi yayınlayan birisidir. O, Din Sosyolojisinde sosyal anketleri ve istatistikleri kapsayan analiz metodunu önermektedir. Uluslar arası uzman olan Le Bret özellikle latin Amerika’da ve Afrika’da eğitim merkezlerini ve çeşitli yayınları tanıtan birisi olarak tanınmaktadır.

Din Sosyolojisi çalışmalarına büyük katkısı olan bu öncüler, Jean Stoetzel’in öncüsü olduğu Fransız Kamuoyu Araştırma Enstitüsü ile sıkı ilişkilerde bulunuyorlardı¹⁵. Böylece Din Sosyolojisini ilgilendiren kamuoyu araştırmaları daha da zenginleşmiş oldu. Bunlardan Jacques SUTTER’in hazırladığı “La vie religieuse des Français à travers les sondages d’opinion(1944-1976)”(Kamuoyu Araştırmalarında Fransızların Dinî Hayatı(1944-1976))¹⁶ dikkati çekmektedir. İki ciltlik bu çalışma, değişik konulara (312 konu) ilişkin (1687) soru ve tespitleri içermektedir. Farklı statü ve konuma sahip olan insanların dine ilişkin sözleri, tutumları, algılama biçimleri konusundan ilginç tespitler sunmaktadır.

Bugün Fransa’da din sosyologları çeşitli kurumlarda bir araya gelmişlerdir. Bunları, devlet kurumu ve üniversiteler, özel kurumlar şeklinde sıralamak mümkündür.

Devlet ve üniversite kurumlarına bağlı olarak çalışanların başında 1954 yılında Gabriel Le Bras, Henri Desroche, François-André Isambert, Emile Poulat, Jacques Maitre tarafından “Centre Nationale des Recherches Scientifiques (CNRS)” (Ulusal İlmî Araştırmalar Merkezi) ne bağlı olarak

14 Fernand BOULARD, “Premiers itinéraires en sociologie religieuse”, Paris, éd. Ouvrières, 1966.

15 Emile Poulat, “La sociologie religieuse”, in: L’état des sciences sociales en France(Sous la direction de Marc Guillaume), Paris, ed. La Découverte, 1986, s. 395.

16 Jacques SUTTER, “La vie religieuse des Français à travers les sondages d’opinion (1944-1976)”, Paris, ed. du C.N.R.S, II. Tome., 1984.

kurulan “Groupe de Sociologie des Religions” (Dinler Sosyolojisi Grubu) gelmekte olup, bunlar 1956’da “Archive de Sociologie des Religions” (Dinler Sosyolojisi Arşivi) dergisini çıkarmaya başlamışlar, bu dergi daha sonra “Archives des Sciences Sociales des Religions” (Dini Sosyal Bilimler Arşivleri) adı ile yayımına devam etmiştir. Bugün hala yayımını sürdüren bu dergi, altı ayda bir yayınlanıp çeşitli Din Sosyolojisi konularına yer vermekle beraber din sosyolojisi alanına giren eserleri de tanıtmaktadır. Fikir verme açısından ana hatlarıyla bu konuları şöyle sıralayabiliriz: Metodoloji, epistemoloji ve din bilimleri, din sosyolojisi alanındaki büyük klasikler, dünyada din sosyolojisi çalışmaları, sanayileşme, şehir hayatı ve din, öğrencilerde, kadınlarda, işçilerde, aydınlarda dini davranışlar, marksizm ve din, sosyalizm ve din, din ve gelişme, vb. Söz konusu derginin dışında din sosyolojisi alanına giren konulara zaman zaman yer veren *PUF* yayınlarından “Cahiers internationaux de sociologie”(Uluslararası Sosyoloji Dergisi), *CNRS* yayınlarından “Revue française de sociologie”(Fransız Sosyoloji Dergisini), *MSH* ve *EHESS* yayınlarından “Actes de la Recherche en science sociales”(Sosyal Bilimler Araştırmalarında Aşamalar) dergilerini de anmak yerinde olacaktır.

CNRS kurumuna bağlı olan bir başka araştırma grubu “ Des Groupements de Recherches Coordonnés” (Ortak Araştırmalar Grubu)dur. Bu grup farklı disiplinlerde çalışan ve belirli bir konuda geniş araştırma yapıp, araştırma ve sonuçlarını yayınlayan araştırmacılarıdır. Aynı şekilde 1986’dan beri “Religion et Modernité” (Din ve Modernlik) üzerine çalışan “Groupe de Recherches” (Araştırmalar Grubu) vardır. Bunların yaptığı çalışmalar 1992’de şöyle sıralanmaktadır. “Jeune et Religion” (Din ve Gençlik), “Judaïsme et Modernité” (Yahudilik ve Modernlik), “Concept de Solidarité” (Dayanışma Kavramı), “Religion et integration Europeen” (Din ve Avrupa’nın Entegrasyonu), “Organisation de l’Eglise Catholique” (Katolik Kilisenin Örgütlenmesi), “Pluralisme Confessionnel et Identité Culturelle” (Dini Çoğulculuk ve Kültürel Kimlik), “Religion et Modernité / Problèmes Généraux” (Din ve Modernlik/Genel Problemler), “Religion et Politique” (Din ve Siyaset), “Religion et Solidarité” (Din ve Dayanışma), “Religion et Politique en Amérique

Latine” (Latin Amerika’da Din ve Siyaset), “Mobilisation de la pensée Chrétienne dans le Champ du Social” (Sosyal Alanda Hıristiyan Düşüncesinin Değişimi), “La Modernisation des Juifs” (Yahudilerin Modernizasyonu), “Les religions Monoteistes et l’Education féminine” (Tek Tanrılı Dinler ve Kadın Eğitimi), “Formes Sensibles de la Religion” (Dinin Algılanabilir Şekilleri).

Yine Paris’te “l’Ecole Pratique des Hautes Etudes” (Uygulamalı Yüksek İlimler Okulu) nun 5. seksiyonu din bilimlerine ayrılmış olup Üniversiteler ve Fransız Koleji ile irtibat halindedir. Bu seksiyon 1886’da kurulmuş olup on iki bölümden oluşmaktadır. Bunun altısı Hıristiyanlığa, altısı diğer dinlere özellikle Orta Doğu ve İslâm’a ayrılmıştır.

Diğer yandan UNESCO ‘nun sosyal bilimler bölümüne bağlı olup, ikinci dünya savaşından sonra kurulan “Association Internationale de Sociologie” (Milletler Arası Sosyoloji Derneği) çeşitli kongreler yapmaktadır. 1959’da 4. kongrede “Dinler Sosyolojisi Kongresi” kurulmuş olup, hala çalışmalarına devam etmektedir.

Özel kurumlara gelince bunlar, kişisel girişimlerle meydana gelen fakat direkt olarak araştırmaya dayanmayan derneklerin organize ettiği kollokyum, seminerler veya araştırma merkezlerinin sosyologlarının diğer araştırmacılarla fikir, veri alış-verişinde bulunması ile meydana gelmiş kurumlardır.

Bunlardan “Association Française de Sociologie Religieuse” (Fransız Din Sosyolojisi Derneği) 1952 de kurulan ve Gabriel Le Bras’ın ilk başkanlığını yaptığı “Centre Catholique de Sociologie Religieuse” (Katolik Din Sosyolojisi Merkezi)’nin devamıdır. Bir araştırma merkezi olmayan ve genellikle mevcut araştırma merkezlerinin dışında kalmış sosyologları bir araya toplayan bir kurumdur. Başlangıçta Piskoposluğa bağlı daha sonra Metropolitlikle devam eden ve 1970’de yeni bir statüye kavuşup dîni olmaktan çıkarak tamamen bağımsızlaşan “Association Française de Sociologie Religieuse” (Fransız Din Sosyolojisi Derneği)- akademik olsun veya olmasın- Din Sosyolojisi araştırmacılarını bir araya getirip, bu alanla ilgili konuları incelemektedir. 1988 den beri “la lettre de l’AFSR” (Fransız Din Sosyolojisi Derneği Mektubu) nu ve “l’Annuaire” (Yıllık) yayınlamaktadır.

“Le Centre Pastoral des Missions à l’Intérieur” (İç Görevler Papazlık Merkezi) dinî bir örgüt olup, coğrafi alanlar üzerindeki görevleri hazırlamak ve diğer alanların, halk dinleri ile olan irtibatlarını sağlamakta olup, ihtiyaç ve aciliyete göre “küresel anketler” düzenlemektedir.

1959’ da Jacque Verscheuer (ö. 1987) tarafından Lille’de kurulan ve bölgesel din sosyolojisi etüdlerini gerçekleştiren merkez bugün çalışmalarını kesmiş bulunmaktadır.

“L’observatoire Régional Marseillais de la vie Régionale (ORMAVIR)” (Marsilya Bölgesi Bölgesel Hayatının Gözlemi) derneği, çalışmalarında Katolik, Protestan ve Yahudiler arasındaki işbirliğini konu edinmektedir.

Yine 1948’de Gabriel Le Bras ve Jacques Leclercq tarafından kurulan “la Conférence Internationale de Sociologie Religieuse (CISR)” (Milletlerarası Din Sosyolojisi Konferansı), Katolik kökenli sosyologları bir araya getirme niyetiyle kurulmuş olup daha sonra diğer dinlere de açılarak “ la Société International de Sociologie Religieuse (SISR)” (Milletlerarası Dinler Sosyolojisi Topluluğu) adını almıştır. Bu konferansların ilki 1948 de Louvain (Belçika) de yapılmış olup 22. si 1993 de Budapeşte’de yapılmıştır. Konferanslarda ele alınan konular “Archives des Sciences Sociales des Religions” (Dinî Sosyal Bilimler Arşivi) dergisinde yayınlanmaktadır. Bunlar arasında “Sanayi Toplumlarında Ateizm ve Din” (1971 Yugoslavya), “Çağımızda Dinî Konuların Değişimi” (1973 Hollanda), “Din ve Sosyal Gelişme” (1975 İspanya), “Dinî Sembolizm ve Sosyal Sınıflar” (1977 Fransa), “Din ve Siyaset” (1979 İtalya), “Din, Değerler ve Günlük Hayat” (1981 İsviçre), “Din ve Kamuoyu” (1983 İngiltere), “Din ve Modernité” (1985 Belçika) konuları işlenmiş olup bu liste daha da uzamaktadır.

Fransa’da din sosyolojisi çalışmaları, sekülerize olmuş bir toplumda Katolikliğin ve Protestanlığın aldığı tavır, ekümenizm ve laiklik, yeni dinî akımlar, modern toplumda dinin yeni sosyolojik tanımı, din sosyolojisinin gelecekte ele alacağı problemler gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan “Association Française de Sociologie Religieuse”(Fransız Din Sosyolojisi Derneği) nin 5-6 Şubat 1996’da “Nouveau Mouvements Religieux et Logiques Sectaires”(Yeni Dinî Akımlar ve Dinî Gruplar Mantiği) adı altında düzenlediği sempozyumda, Fransa’da Çağdaş İslamî

akımlardan güneşe tapanlara varıncaya kadar bütün dinî akımlar ele alınmıştır. Önceleri senede iki defa şimdi ise bir defa toplanan bu derneğin çalışmaları özel süreli yayınlarla zenginleşmektedir.

Bu çalışmaların dışında, İslam ülkelerinde din sosyolojisi araştırmaları hâlâ emekleme döneminde olmasına rağmen, genel ve sistematik din sosyolojisinin yanında özel olarak İslam Sosyolojisi ve İslamoloji ile meşgul olan, değişik kurumlarda sayısızca bilim adamları geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Bunların en önde gelenlerini L. MASSIGNON¹⁷, J. CHELHOD¹⁸, L. GARDET¹⁹, J. BERQUE²⁰, J. P. CHERNAY²¹ gibi oryantalistler teşkil etmektedir. Sözü edilen bu oryantalistlerin hiç biri kendisini tamamen Din Sosyolojisine adanmış kimseler olmamakla birlikte, çalışmalarını İslâmî konular üzerinde yoğunlaştırıp aynı zamanda müslüman toplumların dinî-sosyal gerçeklerini ele almışlardır. Bunlardan J. BERQUE ve onun öğrencisi J.P. CHARNAY geleneksel tarihî yaklaşımı aşarak Genel Sosyolojinin metot ve tekniklerinden faydalanıp İslâm toplumlarının dinî sosyo-kültürel yapılarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. J.P. CHARNAY'ın "Sociologie Religieuse de l'Islam" (İslam'ın Dinî Sosyolojisi)²² adlı eseri özellikle ülkemizde bu alanda yapılacak çalışmalar için ışık tutacak niteliktedir.

II-Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Proje Önerisi

Türkiye'de de Genel Sosyolojinin yanında Din Sosyolojisi çalışmaları ilk olarak XX.yüzyılın başlarında Ziya Gökalp'le²³ başlamasına karşın,

17 MASSIGNON L., "Opera Minora", Beyrou, Dâr-al-Maaraf, 1963,III.Vol.

18 CHELHOD J., "Introduction à la sociologie de l'Islam de l'Animisme à l'Universalisme", Paris, Libraire G-P.Maisonneuve ed.BESSON. CHANTEMERLE, 1958. ; "Pour une sociologie de l'Islam", in: Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses", 1960 , n° 40/ 4, s. 367-382.

19 GARDET L., "La Cité Musulman, vie sociale et politique, Paris, Vrin, 1969 3e edition.; "L'Islam, religion et communauté", Paris, Desclée de Brouwer, 1970.;

20 BERQUE J., "Cent Vingt-cinq ans de sociologie maghrébine", in: Annales, Economie, Société, Civilisations, 1956, 11, n° 3, s. 296.

21 CHARNAY J.P., "Sociologie Religieuse de l'Islam", Paris, Sindbad, 1977.

22 Bu eser tarafımızdan tercüme edilmektedir.

23 İzzet ER, "Din Sosyolojisi", TDV İslam Ans. c. 9., s. 345.

ne yazık ki bugün ne Türkiye’de ne diğer İslam ülkelerinde, İslam inancını, kültürünü ve sosyal yapısını, tarihî gelişim ve seyri içinde, umumî sosyolojik çerçevede, genel olarak sistematik ve metotlu şekilde inceleyen bir araştırma ve araştırma grupları meydana getirmede²⁴ yeterli bir çabamın var olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Din Sosyolojisi bağlamında, İslam toplumunun genel görünüşünü Oryantalist olmakla birlikte, çalışmalarını İslâmî konular üzerinde yoğunlaştırıp aynı zamanda müslüman toplumların dini-sosyal gerçeklerini ele alan J.P. CHARNAY şöyle dile getirmektedir:

“İslam dünyasında üniversitelerde belirli çerçevelerde konu ele alınmış olsa da “çoğunlukla <<Din Sosyolojisi>> adı altında ya önceden önerilen dokunulmaz mücerret kavramların yoluyla İslam’ı daha derinden tanıma anlamında saf bir ilim, ya Batılı veya Marksist <<büyük klasikler>>ce belirlenen teori ve hipotezlerin somut müslüman gerçeğine uymayan ve yüzeysel bir şekilde taklidi, ya çağdaş İslam düşüncesinin büyük akımlarının ideolojik bir açıklaması, ya da kutsal bir ziyaret yeri, kamu hizmeti gören bir yardım kuruluşunun işlevselliği veya bunun cami hizmetleriyle olan ilişkisi gibi bir olayın fotografik, sosyografik ve monografik denebilen basit bir açıklaması yapılır”²⁵.

Bryan S. TURNER ise İslam sosyolojisi üzerine yapılan çalışmaları şöyle özetlemektedir.

Batılıların İslam üzerine yaptıkları çalışmalar bir yana bırakılırsa, son elli yılda yayınlanmış her hangi bir din sosyolojisi kitabının tetkiki, şu üçüncü ve fakat sıkça tekerrür eden gerçeği ortaya koyacaktır ki, sosyologlar İslam’la ya yüzeysel olarak ilgileniyorlar ya da İslam’ın ve İslam toplumlarının gerçek olarak tanınmasına bulunabilecekleri hiç bir katkıya sahip değildir. Önemli bir İslam sosyolojisi geleneği olmadığı gibi, İslâmî konularda modern araştırmalar ve yayınlar da az düzeydedir.²⁶

24 Er İ., “İlahiyat Fakültelerinde Nasıl Bir Din Sosyolojisi Öğretimi?”, in: Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, O.M.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 1988, s. 248.

25 J.P. CHARNAY, “Sociologie Religieuse de l’Islam”, Sindbad, Paris, 1977, s. 43.

26 Bryan S. TURNER, “Max Weber ve İslam”, Vadi yay. Ank. 1991, s.11-12.

Türkiye’de Genel Sosyoloji alanında, günümüzde toplumumuzu tanımlama konusunda, toplumla ilgili sosyolojik tespitlerde önemli bir çizgiye gelinerek, en azından toplumumuzun Batı’dan farklı, Batılı perspektifle yapılan açıklamaların bizler için yetersiz olduğu ve bu nedenle kendimize, kendi özelliklerimize uygun yeni perspektiflerin gerekli olduğu gerçeğine vurgu yapılmakta²⁷ ve din sosyolojisi alanında da bir hayli çalışma olmakla birlikte²⁸ bunların yeterli sayılması mümkün görülmemektedir²⁹.

O halde Türkiye’de din sosyologları bir taraftan Genel Sosyoloji ve Din Sosyolojisi alanında mesafeler katederken, diğer yandan çoğunluğu müslüman olan ülkemizde İslam Sosyolojisinin³⁰ kuramsal, metodolojik çerçevesini oluşturup, ülke şartlarına uygun Din Sosyolojisi araştırmalarının ilmî zeminini geliştirme ve gerçekleştirme çabasını göstermek zorundadırlar.

İlk sosyologlardan günümüze toplum olaylarının izahında önemli yeri olan din sosyolojisinin genel sosyoloji içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak bir kısım toplum bilimcilerin yaklaşımlarında -her ne kadar objektif olmaya çalışsalar da- dini, sanayi öncesi geleneksel toplum özelliklerini gösteren çağı karakterize eden bir fenomen olarak algılayıp, toplum modernleştikçe dinin toplumsal ve ferdi hayatta önemini kaybedeceği şeklinde *a priori*³¹ bir düşüncenin etkisinde kalarak, izafi ve spekülatif olmaktan kurtulamadıkları görülmektedir.

27 Doğan ERGUN, “Yöntemi Bulmak”, Gerçek yay., 1993, s. 66.

28 ER İzzet, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları”, in: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 1. sayı:1, 1986, s.125-131.

29 Doğan ERGUN, a.g.e., s.66.

30 Burada şimdilik “İslam sosyolojisi mi”, “İslâm’ın dîni sosyolojisi mi”, yoksa “İslam dîni sosyolojisi mi” gibi kavram tartışmalarına yol açmamak için “İslam sosyolojisi” kavramından kastımızın müslümanların sadece dîni yaşantılarını kapsayan “İslâm’ın dîni sosyolojisi” olduğunu belirterek ileride bu kavramlarla ilgili bir makale hazırlığı içinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

31 M. Emin KÖKTA?, “Türkiye’de Sosyal Bilimler ve Din Olgusu”, in: İslam ve Modernleşme, İSAM TDV yay. İst. 1997, s. 253-258.

Sözgelimi kökü A. Comte'un Pozitivizmine dayanan sosyolojik yaklaşıma göre din dönemini tamamlamıştır ve yerini "pozitif bilimler" almalıdır. Bütün gerçekliği "olgusal alana" hapseden ve "maddenin sınırlı alanını" bilginin temel konusu yapan tarihî süreci lineer bir gerçeklik kabul eden pozitivist anlayış; akıl ve bilim yoluyla Tanrı'nın büyüsunü bozmayı hedeflemiş, fakat gelişen süreç³² çok farklı biçimde işleyerek bu tezleri şüpheli hale sokmuştur.

Diğer yandan, sosyolojide işlevselciliğin ilk kurucularından olan E. Durkheim, dini adeta bir totem heykeline indirgerken³³, kökeni E. Durkheim'e ve M. Weber'e dayalı struktüral (yapısalcı) ve fonksiyonel (işlevsel) bir yaklaşımla toplum olaylarını açıklamaya çalışan T. Parsons ve izleyicilerinin "dini" toplumun alt yapısını oluşturan unsurlardan biri kabul ederek³⁴ onu güzel sanatların bulunduğu bir dereceye indirgedikleri müşahede edilmektedir. Oysa din, diğer alanlarda olduğu gibi sanata yön veren, onu olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyen bir "öge" olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin estetiğe yönelik tezahürü ilke ve esasların önüne geçirilmekte ve böylece, sanki dinin duygu ile denkleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Marksizm'de ise sosyal olayları izah tarzının diyalektik bir kuramla açıklandığı, ekonominin tüm sosyal faaliyetlerin belirleyicisi olduğu ve toplumların tarihi süreçleri boyunca devamlı çatışma içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu kurama göre din, statü bakımından üst tabakada bulunanların alt tabakalarda bulunanları sömürebilmek için uydurulmuş ve yüceltilmiş bir olgu olarak kabul edilmektedir. Akleden, düşünen, konuşan varlığın yerine, üreten ve kendini üretim biçimlerine göre ayarlayan, ilgi ve tepkilerini buna göre yönlendiren bir varlık konulmaktadır.

Örnek olarak sunduğumuz tanınmış sosyologları din hakkında bu tür açıklamalar yapmaya götüren sebebin, İslam'ın dışında beşerî ya da ilahî dinlerin içinde bulunduğu ve sahip olduğu değerlerden kaynaklandığı önemli

32 Dini değerlerin yükselişi için bkz. Gilles KEPPEL, "La Revanche de Dieu"(Tanrının İntikamı), ed. Seuil, Paris, 1984.

33 İlyas Ba-yunus, Ferid Ahmed, "İslam Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", Bir yay., İst. 1986, s.35.

34 Sezgin KIZILÇELİK, "Sosyoloji Teorileri", Momoza yay. Konya, 1992, s. 287-289.

sosyologlarca da ifade edilmektedir.³⁵ Bu tür yaklaşımları genelleştirerek özellikle yapısı, toplum ve fert hayatındaki rolü, dünyaya bakış açısı tamamen farklı olan İslâmî ve müslüman toplumları aynı metot ve yaklaşımlarla incelemek bir sosyologun ilmi objektivitesine olan güveni sarstığı gibi İslâmî ve mensuplarının oluşturduğu toplumu yeterince tanımamak olur.

O halde aynı dinin değişik mezheplerine mensup Batı ülkelerinde bile Katolik, Protestan (Lutherien, Reformist) şeklinde farklılaşan dinî mezheplerin şekillendirdiği aile, evlilik vb. kurumların açıklamasına özgü perspektifle Batılı olmayan İslam toplumlarındaki dinî-sosyal görüngüleri nasıl açıklayabiliriz? Bu aynıyla mümkün olmadığına göre, Batılı Hıristiyan bir toplumun dinî sosyal olaylarına bakış açısıyla, -her ne kadar bir takım etkilenmeler olsa da- bunlardan farklı olarak tezahür eden İslam toplumunun dinî sosyal olaylarının aynı perspektiflerle açıklanamayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak burada çağdaş İslam toplumlarının oluşmasında İslam'ın rolünün ne olduğu, onun dışında başka sistemlerden ne derecede etkilendiği, bunun hangi alanlarda olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Aksi takdirde toplumsal gerçeklik (fait social) tam olarak açıklanamaz.

Tamamen genel Din Sosyolojisinin prensip ve metotlarına göre İslam'ın dinî sosyolojisinin yapılamayacağını bu konuda çalışan Batılı ve Müslüman sosyologlar³⁶ açıkça belirtirler. Ayrıca bunda esas zorluğun toplum bilimciler arasındaki mevcut olan İslam sosyolojisinin konusu, alan ve metodu üzerinde görüş birliği eksikliğinden kaynaklandığını eklerler.³⁷

Nasıl ki genel Din Sosyolojisinin konusu üzerinde gerek konuların farklılaşmasıyla, gerekse farklı kuramların benimsenmesiyle farklı görüşler beyan edilmekteyse aynı şekilde daha henüz temellendirilememiş

35 Bryan S. TURNER, a.g.e., s.11.

36 Örneğin Joseph CHELHOD, "Pour la sociologie religieuse de l'Islam" (İslam Sosyolojisi üzerine) in: Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses" 1960, no:40/ 4, s.367-382. Bu makale tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiş olup; EKEV dergisi Mayıs 1998 C.I. sayı 2, s.245-259 arasında yayımlanmıştır; J.P. CHARNAY, a.g.e. ve İlyas Ba-Yunus, Ferid Ahmed, a.g.e.

37 Joseph CHELHOD, a.g.e., s. 367.

İslamın dinî sosyolojisinin konusu üzerinde de sıkıntılar dile getirilmektedir. Söz gelimi G. Le Bras gibi bazı din sosyologlarının dinin incelenmesinden anladıkları şey “kutsal’ın fonksiyonu ve tabiatını açıklama”³⁸, J. CHELHODE din sosyolojisinin “bir kısım dinî sosyal grupları ve ilişkilerini”³⁹ incelemesi gerektiğini, N. DE VOLDER ise “dini hayatın sosyal yapı ve şekillerini (farklı örgütlenmeler, otorite şekilleri, elit takımı, sınıflar, kardeşlik...) ve bu yapılar (tarikatlarda) arasındaki ilişkileri inceleme amacını güder ve üstelik dini gruplarla dindar olmayan grupların (sosyal sınıf, coğrafi grup vb.) durumlarını inceler⁴⁰ demektedir. Joachim Wach “din sosyolojisinin gerçek konusu tiplerin, kişilerin incelenmesi ve dinî gruplar arasında mukayese, kardeşlik ve dinî birliklerdir”⁴¹ der.

Oysa “Din Sosyolojisinin konusunu yapısal ve tipolojik bir dini grubun incelenmesine hasretmek (bu tehlikeli soyut bir düşüncedir), sosyal realitenin sosyolojik bakış açısının yanlış yorumlandığını bilmemekten ileri gelir(...). Her hangi bir şekli oluşturan dini grup, sosyolojik bir grup tipini değil, sadece onun özelliğini ortaya koyar.”⁴²

Görüldüğü gibi Batı’da yapılan deneysel Din Sosyolojisi araştırmalarında farklı bakış açıları olduğu bir yana, konular daha çok Kilise Sosyolojisi çerçevesinde ele alınıp kiliseye bağlılık ve devamlılık, dinî ayinlere katılma gibi ya da dinî topluluklar incelenerek, gruplar arası ilişkileri ve onların yapılarını ortaya koyma, tipolojilerini düzenleme ve canlılığı ölçme şeklindedir. Özellikle G. Le Bras bunlar üzerinde durmaktadır.⁴³ “Eğer açıkça söylemek gerekiyorsa, daha çok metodolojiye

38 Gabriel Le Bras, “Etudes de sociologie religieuse”(Din sosyolojisi Etüdüleri), ed. PUF.,Paris, 1955-56,Tome II, s.397.

39 Joseph CHELHOD, a.g.e., s.368.

40 N.de Volder, “L’objet de la sociologie religieuse” in: Lumen Vitae” VI, no 1 ve 2, 1951, p. 220’dan naklen Joseph CHELHOD, a.g.e.

41 Joachim Wach, “Sociologie de la religion”(Din Sosyolojisi), ed.Payot, Paris, 1955, s.8. Türkçe çevirisi için bkz. Ünver GÜNAY “Din Sosyolojisi Dersleri” E.Ü. Yay. Kayseri. 1993, s.24.

42 Joseph CHELHOD, a.g.e., s. 368.

43 Gabriel Le Bras, Sociologie religieuse et science des religions, in: Archives de sociologie des religions, no: 1., s. 13.

hitabeden G. Le Bras'nın eseri, Katolisizm söz konusu olduğunda mükemmel bir çalışma eseridir. Fakat İslam'a uygulandığı zaman şüpheli (...). O, gerçekte somut dini hayattan hareket ederek, dini olmayan (profan)da belirip sayılabilen her şeyin istatistiğini yapmayı tavsiye ediyor. Gökten yer yüzüne gönderilen "Kutsal" ise, parantez arasına konulmuş ve unutulmuştur. Araştırmacı sayabildiği ve ölçebildiği ilişkileri toparlıyor".⁴⁴ Bir dünya kurmayı sosyal bilim ve ölçülebilir ilişkilere hasretme meseleyi sadece görünenele, maddî olanla sınırlandırmaktır. Burada "profan" bakışın çok net etkisi söz konusudur. İşte bu da gösteriyor ki Batı'da Hıristiyanlığa göre geliştirilen din sosyolojisi perspektifleri İslam toplumlarına olduğu gibi yansıtılamaz ya da yansıtılırsa gerçeği açıklayamaz.

İslam her şeyden önce bir dindir. Din olduğu kadar bir kültür, bir medeniyet, mümkün olanı kapsayan bir dünya görüşü olduğu gibi bazen bir ideoloji⁴⁵ olarak da kabul edildiği görülür. Çeşitli sahalarda inananlarına düşünce ve eylemi emreder. Bu şekilde dinlerin alt yapılarının ışığında ekonomik sistemleri, politik kurumları tüm olarak açıklayan sistemler, madde ile manayı, kutsal ile olmayanı bir arada bulunduranlardır.⁴⁶

İslam'ın "sosyolojik ve teolojik olarak hem Dünya'yı hem de Ahireti kapsayan bir sistem"⁴⁷ olması onun oluşturduğu toplumların özel olarak incelenmesini gerektirdiğine göre oluşturulacak olan kuram İslâmî toplumsal gerçekleri kapsamalı ve bireysel, grupsal, cemaatsel, ulusal ve uluslar arası düzeylerde insanı harekete geçiren durumlar bu kuramın odak noktasını oluşturmalıdır.⁴⁸

İnsanın ontolojik olarak bu alemin bir parçası olduğu bir gerçektir. Ontolojik olarak evrenin ve içindekilerinin Allah tarafından yaratılması gerçeğine -tabii olanla târihî olan arasında bir denklik anlamına gelmeyeceği açık olduğuna göre- ve tarihî alanın mihverini de insanın

44 CHELHOD, a.g.e., s. 372.

45 Maxime RODINSON, "L'Islam politique et croyence", ed. Fayard, Paris, 1993, s. 36-37.

46 CHELHOD, a.g.e., s. 374.

47 J.P. CHARNAY, a.g.e., s. 15.

48 İlyas Ba-yunus, Ferid Ahmed, a.g.e., s. 68.

iradesi oluşturduğuna göre bu alanın belli tarihî kurallarla⁴⁹ inşa edildiği bir vakiadır. Vahy'in epistemolojik olarak bilgi kaynağı kabul edilmesinin gerekliliğinden ve nihayet "sosyolojideki kuramların kapsamını şimdiye kadar mevcut ve kazanılmış bilgiler gösterdiğinden,"⁵⁰ bu temel fark dikkate alınarak, İslam'ın dinî sosyolojisinin bilimsel çerçevesinin "Kutsal"ı dışarıda bırakmayacak ve müslümanın hayatının gerçekliğini bütünüyle açıklayacak şekilde oluşturulması gerekir.

Diğer yandan İslâmî bir toplumda "ontolojik olarak, dinî olmayan faaliyetlerin ve alanların dinî faktörlerinin incelenmesi ile dinî faaliyetler ve alanların dinî olmayan faktörlerinin incelenmesi arasındaki klasik ayırım uygun düşmemektedir"⁵¹. Böyle bir hassasiyet göstermenin esas amacı İslam toplumlarının işleyişini anlamak için maddî olan yani günlük sosyal hayatta olanların manevî alanla ilişkili olduğuna işaret etmektir. Zira müslüman toplumlarda "bâtıl inançlarla yoğrulmuş eğitimsiz kişilerden, materyalist ya da ateist akılcı bir zihniyete sahip olan kişilere varıncaya kadar herkeste İslam medeniyetine aidiyet duygusu"⁵² söz konusudur.

O halde burada İslam'ın dinî sosyolojisinin teorik ve pratiğe ait (empirik) yönlerinin yani "bir yandan Vahyin mantığı tarafından talep edilen sistem ve öbür yandan doğrudan doğruya verilen olaylar ve davranışlar"⁵³ in olabileceğini, bunun teorik yönünün "İslâm'ın bizzat kendisi tarafından sunulduğu"⁵⁴, olan Kur'an ve Sünnete bağlı olmakla beraber, daha önceki ve mevcut çağdaş İslam toplumlarının şekillenmesinde rol alan ulemanın (İslam hukuku ve Kelam eserlerinde ya da diğer eserlerde çeşitli konular arasında yer alan) görüşleri de önem arzeder. Hatta bu görüşlerin dışında ideolojik olarak etkilendikleri düşüncelerin de bu teorik alanın sınırlarını

49 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Ömer ÖZSOY, "Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması" Fecr yay. Ank. 1994. s. 75-185, özellikle 154-182.

50 Doğan ERGUN "Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu", Der yay., İst. 1982, s. 55.

51 J.P. CHARNAY , a.g.e., s. 19.

52 a.g.e. s. 16.

53 a.g.e. s. 24.

54 a.g.e. s. 22.

belirlemede veri olabileceğini söylemek bizi genelleme yapmaktan kurtaracağı gibi söz konusu yaklaşıma nesnellik de kazandıracaktır.

Bu duruma göre bir yandan Vahyin mantığı çerçevesinde oluşturulması gereken toplumsal yapı ve diğer yandan Vahyin anlaşıldığı şekilde oluşturulan toplumun sosyolojik yapısının açıklanması gereği karşımıza çıkmaktadır. Bu açıklama için J.P. CHARNAY dört açıklama sistemi ortaya koymaktadır:

«Değişmez prensip halindeki dinî sistem; yaşanan içten hissedilen psiko-sosyolojik sistem; ilk iki sistemi yorumlayan dışarıdan sosyolojik olarak ya da kavramsal olarak inşa olunan semantik sistem; bütünü metodolojik imkânlarını kullanarak ilk üçü tarafından sağlanan unsurları düzenlemeye çalışan genel sosyolojik sistem⁵⁵.»

İslam toplumlarının empirik olarak incelenmesinde müslümanların pratik hayatlarına ait ne var ise bütün tezahürleri kapsamalıdır. Bu tezahürlerin sosyolojik izahı ancak Vahyin çeşitli İslam toplumlarında nasıl anlaşıldığını tespit ederek oluşturulacak “tipolojiler⁵⁶”den hareketle müslümanlık üzerine Din Sosyolojisinin özel yöntem ve ona bağlı tekniklerinin ortaya çıkarılmasıyla mümkün olabilecektir.

Acaba “ne” ve “nedir”i tanımlayan veya gösteren bu teorik prensiplere bağlı olarak toplumun dini yönden “nasıl”lığını anlayabilmemize yarayan yöntemi nasıl tespit edebiliriz? Daha önce belirttiğimiz gibi İslam bütüncül bir yapı oluşturduğundan, İslam’ın dinî sosyolojisinde yöntemi ilgilendiren her şey önemli bir engelle karşılaşılıyor.⁵⁷ Bu engellerin aşılması çok kolay olmamakla birlikte mevcut Genel Sosyoloji ve Din Sosyolojisinin yöntemlerinden yararlanarak, yapılan ve yapılacak çalışmalar bu alanda belirli bir mesafe kat etmeyi sağlayacağı gibi söz konusu engellerin nasıl giderileceği konusunda da ışık tutacaktır. Bu bağlamda J.P. CHARNAY sosyolojiye ait bazı teknik ve yöntemlerin müslüman toplumlarda ortaya çıkan olayların analizine uygulanabileceğini ancak, bu toplumlarda dini alanın tahlilini sürdürmek için metodolojik yeniden elden geçirmelerin ve

55 a.g.e. s. 24.

56 a.g.e. s. 245-322.

57 J.P. CHARNAY , a.g.e., s. 325. Ayrıca bkz. Joseph CHELHOD, a.g.e. s. 375.

adaptasyonların zorunlu olacağını ifade edip, geleneksel tarihi yaklaşımı aşarak genel sosyolojinin metot ve tekniklerinden faydalanıp İslâm toplumlarının dini sosyo-kültürel yapılarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁵⁸

Din Sosyolojisinin araştırmalarında takip ettiği metotlarda iki temel dayanağı vardır: Sosyoloji (toplum bilimleri) ve İlahiyat (dinî ilimler). Yani bir kısım metodolojik problemler toplumun incelenmesiyle ilgili olup, din sosyolojisi onları genel sosyoloji ile ortaklaşa paylaşmaktadır. Diğer bir kısım problemler ise dinî hayat, tecrübe ve tezahürler ve bunların tabiatıyla ilgili olup, bunları da o, ilahiyatla paylaşmaktadır.⁵⁹ Sosyoloji normatif olmayan bir ilim olup, olayların izahında daha çok zihinsel bir akıl yürütme olan tümevarım metodunu⁶⁰ kullanır. Din Sosyolojisinin konusunun⁶¹ “toplumun ortaklaşa dinî hayatının, din ve toplum münasebetleri ve bu münasebetlerden doğan etki ve tepkilerin, dinî grupların incelenmesi,”⁶² amacının da din sosyolojisinin konusu içinde zikredilen hususların sosyolojik olarak izahı olduğunu söylersek amacın gerçekleşmesi için faydalanacağımız yöntemi de açıklamış oluruz ki, bunlar “vasıflama, karşılaştırma, anlama ve açıklamadır”⁶³. Bunlardan tek başına kullanıldığında vasıflama ile ilgili olarak itirazlar olsa da⁶⁴ bugün Genel Sosyolojinin ve Din Sosyolojisinin sık sık müracaat ettiği yollardan biri olup, toplumun dinî olaylarının açıklanmasında büyük bir yeri vardır.

Vasıflama metodununun dolaylı gözlem tekniğinden faydalanarak İslam'ın doğuşundan günümüze, İslam dünyasında dinî sosyal düşüncenin doğuşu, gelişme ve değişme süreci, sosyal hayatı belirleyen esaslar, kurumsal olarak ortaya çıkan sosyal ve dinî müesseselerin çıkış, işleyiş ve sosyal düzen içindeki fonksiyonu, bu müesseselerin yansıtmış olduğu dinî hayat, kültürel olarak etkileme ve etkilenme, değiştirme ve değişme süreçleri,

58 J.P. CHARNAY , a.g.e..

59 Ünver GÜNAY “Din Sosyolojisi Dersleri”, E.Ü. yay. Kayseri, 1993, s. 33.

60 Bu konuda farklı görüşler için bkz. Doğan ERGUN, “Yöntemi Bulmak”, Gerçek yayınevi, İst. 1993.

61 Önceden zikredildiği gibi Din sosyolojisinin konusuyla ilgili farklı görüşler olmakla birlikte biz bunu tercih ettik.

62 GÜNAY Ü.,a.g.e., s. 23.

63 GÜNAY Ü.,a.g.e., s. 34-51.

64 Joseph CHELHOD, a.g.e., s. 375.

bu süreç içerisinde ortaya çıkan düşünce yapıları, gruplar arası reaksiyonlar, bugüne kadar tarih ve İlahiyat perspektifinden ele alınmış eserlere müracaat ederek, günümüze ışık tutacak şekilde araştırılarak sosyolojik temellendirmelerle ortaya konabilir.⁶⁵

Böylece bir yandan geçmişte İslamî değerlerle pratikler arasındaki ilgi ortaya konurken, aynı zamanda bunların ne kadar islâmî olduğunu ortaya çıkaran bulgular elde edilecek, dolayısıyla Din (İslam) Felsefesine doküman sağlanacak, diğer yandan günümüzde pratik hayatta yaşanan İslamla ilgili bulgular teolojik ve tarihî bir takım mukayeselerin yapılmasına imkan sağlayacaktır.

İkinci aşamada vasıflayıcı bir metotla elde ettiğimiz bu veriler diğerleriyle karşılaştırılarak bir açıklamaya gidilecektir. Bu açıklamalar anketlere dayalı, yüz yüze (survey) görüşmelere dayalı olduğu kadar, tarihî etnolojik ve istatistikî verilere dayalı olacaktır. Herne kadar sosyal olayları anlama ve açıklama metodu konusunda bazı anlaşmazlıklar olsa da “bunlar daha çok sosyolojinin kökenlerinin çokluğundan ve ortaya koyduğu problemlerin çeşitliliğinden kaynaklanmakta olup, birincisi yani anlama sosyolojik bilginin öznesi ve nesnesi arasındaki ilişki seviyesinde yer almaktadır.”⁶⁶ Ve “anlama kavramının basit bir *flatus vocis* olması, hiç bir zaman sosyolojide uygulanamayacağı anlamına gelmez. (...) Herhangi bir toplumsal olayı açıklamak, anlaşılması gereken eylemlerin, davranışların sonucunu çıkarmaktır. Kuşkusuz, duruma göre bu ilkelerin uygulanması az çok zordur.”⁶⁷ Bu duruma göre müslüman bir toplumda araştırma yapan sosyolog deskriptif (vasıflayıcı) bir yol takip ettiği gibi, zor ve eleştiriye açık ta olsa, anlama ve açıklama metodundan da yararlanarak yerine göre mukayeseler yapacak ve açıklamalara da girecektir.

Tanzimat dan günümüze devam eden değişim ve modernleşme süreci içinde Batı ve İslam medeniyeti arasında düşünsel ve kültürel etkileşimlerin

65 Bu konuda Mustafa AYDIN'ın “İlk Dönem İslam Toplumunun ?ekillenışı”, Pınar yay. İst. 1991. adlı çalışması bir başlangıç sayılabilir.

66 Raymond BOUDON, “Sosyoloji Yöntemleri”(Çev. Alev TÜRKER), İletişim yay. 1991. s.19.

67 BOUDON, a.g.e., s. 22.

yaşandığı ülkemizde ferdi ve toplumsal hayatın çeşitli alanlarında ayrılmaz bir şekilde devam eden dinin doğrudan doğruya etkisinde olan kişi, grup, müesseseler olduğu gibi dolaylı olarak dinin tesirine maruz kalan müesseseler de vardır. Bunlardan birinci gruba dahil olanlardan kişi ve grup olarak dindarları ve tarikatları söyleyebileceğimiz gibi, kurumlar olarak dinî hayatın alt yapısını oluşturan dinî müesseseler, resmî dinî eğitim kurumları (örgün ve yaygın), gönüllü dinî eğitim kurumları (örgün ve yaygın), dinî hizmet veren kurumları zikredebiliriz. İkinci gruba dahil olup dolaylı olarak dinin tesirine maruz kalan müesseseler ise din ve devlet, din ve siyaset, din ve ekonomi gibi formel olarak dinden ayrı, fakat karşılıklı etkileşim içinde olan kurumlar zikredilebilir.

Türkiye gibi sosyal hayatı belirleyen esasların dinden ziyade seküler olduğu bir toplumda, iktisadî, hukukî, siyasî alanlar dinî alandan formel olarak ayrılmaktadır. Bununla beraber ferdin tüm hayatını kapsayan dinin toplumsal hayatın diğer unsurlarından tamamen çekildiği söylenemez. Çünkü din, ferdi bir alana özgü gibi görünse de fertler toplumdan ayrı bir şekilde yaşayamayacağından dinin etkisi toplum düzeyinde yüzeysel de olsa ortaya çıkmaktadır.

Ancak “dinî değerlerin tesiri sosyal bir sahada her zaman açık ve seçik olarak belli değildir. Manevî değerler tesirini gayet ince bir şekilde icra ederler, zira görülmeden müesseselere, tutum ve davranışlara, hayat tarzına ve ma’şerî şuura nüfuz ederler (...) Bütün bunlar sosyal morfoloji ile ilgilenen sosyologa, dinî ve sosyal mevzuda, müesseselerin sosyolojisi ve değerlerin sosyolojisi olmak üzere teorik olarak iki tip din sosyolojisinin düşünülebileceğini, ancak bunların birbirinden ayrılmalarını imkansız kılan bir bağın da mevcut olduğunu göstermektedir.”⁶⁸

Bu duruma göre ilk etapta gerek Türkiye genelinde, gerekse lokal düzeyde dinî hayatla ilgili yapılacak çalışmalarda, “Dinî Morfoloji” olarak da nitelendirilen deskriptif (vasıflayıcı) metottan faydalanmamız yararlı

68 Hervé Carrier, “Comment Etudier les Valeurs et les Institutions Religieuses d’un Pays” (Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dinî Müesseseleri Nasıl incelenir?), in *Essais de sociologie Religieuse*, Paris, 1967, s. 39. Bu makalenin Türkçesi için bkz. Münir KOŞTAŞ, A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, C.XXIX, s.335-346.

olacaktır. Bir ülkenin ya da bir bölgenin manevî değerlerini ve dinî müesseselerini tanımada, dinî hayatla, dinî gruplar ve onların dış ve iç bünyeleri ile ilgili somut durumları anlamada, onlarla çevre şartları arasındaki ilişkileri ortaya koyma, ve oradan belli tiplerin teşhisine yönelik çalışmalarda bu, önemli bir yoldur.⁶⁹

Bununla beraber Acquaviva'nın da vurguladığı gibi Glock'un Stark'la yapmış olduğu çalışmaların ortaya koyduğu bir gerçek olarak, metodolojik açıdan ancak çok yönlü yaklaşımlar bizi doğruya götürebilir. Çok yönlü yaklaşımlar derken kasdolanın sadece dinî yaşantının her görünümü değildir, çünkü her görünüm için sosyolojik perspektif yeterli olmayabilir. O halde çok yönlü yaklaşım çok disiplinli bir yaklaşımı, en azından çeşitli sosyal bilimlerin (Psikoloji, Tarih, Antropoloji) verilerinden yararlanmayı içermelidir.⁷⁰

Buna göre biz çalışmalarımızda bir taraftan söz konusu çok yönlü yaklaşımları göz önünde bulundururken, aynı zamanda dinî hayatın inanç, ibadet, dinî duygu, dinî bilgi ve etkileme boyutunu ortaya koymadan önce dinî hayatın alt yapısını oluşturan kurum, kuruluş ve onların temsilcilerinin nasıllığını ortaya koymalıyız ki dinî hayatın çeşitli boyutlarının olumlu ve olumsuzluklarının kaynağını tespit etmiş olalım. Aksi takdirde dinî sosyal davranışın doğasını oluşturan tabanın durumu açıklanmazsa dinî sosyal gerçeklik tam olarak ortaya çıkmayacak ya da sosyolojik olarak yapılan açıklama bilimsel yönden eksik olacaktır. O halde ülkemizde belirli yerlerde ve sadece belirli sayıdaki kişilerde uygulanan anketlerle ya da diğer tekniklerle elde edilen bulgular, toplumun dinî sosyal gerçekliğini ve tümünü kapsamayacağı gibi, dinî hayatın olumlu ya da olumsuz yönlerini açıklamada tek başına yeterli olmayacaktır.

Bilindiği gibi bir araştırmanın bilimsel olma özelliklerinden bir tanesi de toplumsal olayların bütünlüğü ilkesidir. Bu duruma göre toplumsal olaylar arasında karşılıklı bir bağımlılık ilkesinin varlığından hareketle incelenen konunun toplumsal yapıyla olan ilişkileri de belirlenmelidir.

69 Carrier, a.g.e., s. 38.

70 Sabino ACQUAVIVA, Enzo PACE, "La Sociologie des Religions" (Dinler Sosyolojileri), ed du CERF, Paris, 1994, s. 74.

Böylece incelenen konuyla ilgili diğer toplumsal nedenler ve bunların birbirlerine etkileri de gözden kaçırılmamış olacaktır.

Bundan dolayı biz burada ülke düzeyinde ya da lokal olarak dinî hayatla ilgili yapılacak çalışmalarda, neden-sonuç ilişkisini ortaya koymada faydalı olabileceğini düşündüğümüz araştırma alanlarını sunmak istiyoruz. Şüphesiz bu bakış açısında yer alan hususlar yerel şartlara göre artırılabilir ya da eksiltilebilir özelliğe sahip olacaktır.

Dini Hayatın Alt Yapısının Teşkil Eden Kurum ve Kuruluşlar⁷¹

I- Dinî Hizmetin Verildiği Müesseseler

I.1- Camiler

I.2- Kiliseler

I.2.1-Katolik Kiliseler

I.2.2-Ortodoks Kiliseler

I.2.3- Protestan Kiliseler

I.3- Sinagoglar

II- Dini Eğitim Kurumları (Resmî Örgün-Yaygın)

II.1- Millî Eğitime Bağlı Dinî Örgün Eğitim Kurumları

II.2- Üniversitelere Bağlı Dinî Yüksek Örgün Eğitim

II.3-Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı Örgün Eğitim

II.3.1-Kur'an Kursları

II.3.2-Diyanet Eğitim Merkezleri

II.4-Yaygın Dinî Eğitim

II.4.1-Yüz yüze Yapılan Yaygın Dinî Eğitim

II.4.1.1-Vaazlar

II.4.1.1.1-Vaazların Vakti,Yeri ve Süresi

71 Araştırılması gereken bu konuların hazırlanışında I. Din Şurasında Mustafa Çetin BAYDAR tarafından sunulan "Tebliğ İçin Araştırma İhtiyacı ve Dinî İstatistikler" konulu tebliğden yararlanılmıştır. BAYDAR Mustafa Çetin, "Tebliğ İçin Araştırma İhtiyacı ve Dinî İstatistikler", I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, 1-5 Kasım 1993 (I), Ank. DİB yay. 1995, s. 233-245.

II.4.1.1.2-Vaazların Sayısı

II.4.1.1.2-Vaazların Konusu

II.4.1.2-Hutbeler

II.4.1.2.1-Hutbelerin Vakti ve Süresi

II.4.1.2.2-Hutbelerin Konusu

II.4.1.3-Salon Toplantıları (Konferans, Seminer, Açık Oturum vb.)

II.4.1.3.1-Salon Toplantılarının Vakti ve Süresi Sayıları

II.4.1.3.2-Salon Toplantılarının Konusu

II.4.1.3.3-Salon Toplantılarının Konuşmacıları ve Eğitim Düzeyleri

II.4.2-Medya Yoluyla Yapılan Yaygın Dinî Eğitim

II.4.2.1-Basılı Yayınlar (Türlerine Göre)

II.4.2.1.1-Gazete ve dergiler (Konuları, baskı ve tirajları)

II.4.2.1.2-Kitap ve Ansiklopediler (Konuları, baskı ve tirajları)

II.4.2.1.3-Yazarları ve Uzmanlıkları

II.4.2.1.4-Tercüme ya da telif oluşları

II.4.2.1.5-Hitap ettiği okuyucu kitlesi (ilmî, halk, çocuk türü)

II.4.2.2-Görüntülü ve Sesli yayınlar (Eğitsel, Belgesel, Müzik)

II.4.2.2.1-Görüntülü dinî yayınların Süreleri

II.4.2.2.2-Görüntülü dinî yayınların Konuları

II.4.2.2.3-Görüntülü dinî yayınların Sayıları

II.4.2.2.4- Sesli dinî yayınlar ve süreleri

II.4.2.2.5- Sesli dinî yayınların Konuları

II.4.2.2.6-Görüntülü ve Sesli yayınların ulaştığı alan ve kitleler

III- Özel (Gönüllü) Dini Eğitim Kurumları (Örgün-Yaygın)

III.1-Kur'an Eğitim ve Öğretimi Verenler

III.2-Kitle Eğitimi Verenler

III.2.1-Dernekler

III.2.1.1-Derneklerin Sayısı

III.2.1.2-Dinî Alt Yapıyı Sağlaması Bakımından Derneklerin Çeşitleri

III.2.1.2.1-Cami Yaptırma Dernekleri

III.2.1.2.2-Okul Yaptırma Dernekleri

III.2.1.2.3-Kur'an Kursu Yaptırma Dernekleri

- III.2.1.2.4-Öğrenci Yurdu Yaptırma Dernekleri
- III.2.1.2.5-Dinî Hizmet Personeline Katkı Sağlayan Dernekler
- III.2.1.2.6-Dinî Eğitim ve Kültüre Katkı Sağlayan Dernekler
- III.2.1.2.6.1-Burs Veren Dernekler
- III.2.1.2.6.2-Aynî ve Nakdî Yardımda Bulunan Dernekler
- III.2.1.2.6.3-Aş evi, Düşkünler yurdu vd. Faaliyetleri Bulunanlar
- III.2.1.3-Derneklerin Mal Varlığı ve Mülkiyeti
- III.2.1.4-Derneklerin üyeleri,Eğitim düzeyi ve sosyo-kültürel çevresi
- III.2.1.5-Derneklerin Amaçları
- III.2.1.6-Derneklerin Eğitim Faaliyetleri (Konu, Süre, Çevre ve Etkileri)
- III.2.2-Yüz yüze Kitle Eğitimi Veren Dernekler**
- III.2.2.1-Salon Toplantıları (Konferans, Seminer, Açık Oturum vb.)
- III.2.2.2-Salon Toplantılarının Vakti ve Süresi Sayıları
- III.2.2.3-Salon Toplantılarının Konusu
- III.2.2.4 -Salon Toplantılarının Konuşmacıları ve Eğitim Düzeyleri
- III.2.3-Medya Yoluyla Kitle Eğitimi Verenler**
- III.2.3.1-Basılı Yayınlar (Türlerine Göre)**
- III.2.3.1.1-Gazete ve dergiler (Konuları, baskı ve tirajları)
- III.2.3.1.2-Kitap ve Ansiklopediler (Konuları, baskı ve tirajları)
- III.2.3.1.3-Yazarları ve Uzmanlıkları
- III.2.3.1.4-Tercüme yada telif oluşları
- III.2.3.1.5-Hitap ettiği okuyucu kitlesi(ilmî, halk, çocuk türü)
- III.2.3.2-Görüntülü ve Sesli yayınlar (Eğitsel, Belgesel, Müzik)**
- III.2.3.2.1-Görüntülü dinî yayınların Süreleri
- III.2.3.2.2-Görüntülü dinî yayınların Konuları
- III.2.3.2.3-Görüntülü dinî yayınların Sayıları
- III.2.3.2.4-Sesli dinî yayınlar ve süreleri
- III.2.3.2.5-Sesli dinî yayınların Konuları
- III.2.3.2.6-Görüntülü ve Sesli yayınların ulaştığı alan ve kitleler
- III.2.4- Vakıflar**
- III.2.4.1-Vakıflar sayısı
- III.2.4.2-Vakıfların Mal Varlığı ve Mülkiyeti
- III.2.4.3-Vakıfların üyeleri,Eğitim düzeyi ve sosyo kültürel çevresi
- III.2.4.4-Vakıfların Amaçları

III.2.4.5-Vakıfların Faaliyetleri

III.2.4.6.1-Vakıfların Eğitim Faaliyetleri

III.2.4.6.2-Vakıfların Sosyal Yardım Faaliyetleri

III.2.4.2-Medya Yoluyla Kitle Eğitimi Verenler

III.2.4.2.1-Basılı Yayınlar (Türlerine Göre)

III.2.4.2.2-Gazete ve dergiler (Konuları, baskı ve tirajları)

III.2.4.2.3-Kitap ve Ansiklopediler (Konuları, baskı ve tirajları)

III.2.4.2.4-Yazarları ve Uzmanlıkları

III.2.4.2.5-Tercüme ya da telif oluşları

III.2.4.2.6 -Hitap ettiği okuyucu kitlesi (ilmî, halk, çocuk türü)

III.2.4.2.2-Görüntülü ve Sesli yayınlar (Eğitsel, Belgesel, Müzik)

III.2.4.2.2.1-Görüntülü dinî yayınların Süreleri

III.2.4.2.2.2-Görüntülü dinî yayınların Konuları

III.2.4.2.2.3-Görüntülü dinî yayınların Sayıları

III.2.4.2.2.4-Sesli dinî yayınlar ve süreleri

III.2.4.2.2.5-Sesli dinî yayınların Konuları

III.2.4.2.2.6-Görüntülü ve Sesli yayınların ulaştığı alan ve kitleler

IV- Dini Hizmet Veren (Resmi) Kurumlar (D.İ.B. Ve Ona Bağlı Müftülükler)

IV.1-Cami Hizmetleri

IV.1.1-Cami Görevlileri

IV.1.1.1-İmam-Hatipler

IV.1.1.1.1-İmam-Hatiplerin Sayısı

IV.1.1.1.2-İmam-Hatiplerin Eğitim Seviyesi

IV.1.1.1.3-İmam-Hatiplerin Geldiği Sosyo-Kültürel Taban

IV.1.1.2-Müezzin -Kayyumlar

IV.1.1.2.1-Müezzin -Kayyumların Sayısı

IV.1.1.2.1-Müezzin -Kayyumların Eğitim Seviyesi

IV.1.1.2.1-Müezzin -Kayyumların Geldiği Sosyo-Kültürel Taban

IV.1.1.3-Cami içi Görevler

IV.1.1.4-Cami dışı Görevler

IV.2.-İrşat Hizmetleri

IV.2.1-Vaizler

IV.2.2-Bölge İrşat Kurulları

IV.2.3-İl veya İlçe İrşat Kurulları

IV.2.4-Fetva Kurulu

IV.2.4.1-Verilen Fetvaların Sayıları

IV.2.4.2-Verilen Fetvaların Konuları

IV.2.4.3-Fetva İsteyenlerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tabanı

IV.3-Sosyal Hizmetler

IV.3.1-Camilerde Toplanan Yardımlar

IV.3.1.1-Camilerde Toplanan Yardımların Konuları ve Sarf edildiği Yerler

IV.3.2-Camilerde Toplanan Zekat ve Sadakalar

IV.4-Hac ve Umre Hizmetleri

IV.4.1-D.İ.B. Organizasyonu ile Hacca Gidenlerin Sayısı

IV.4.2-D.İ.B. Organizasyonu ile Hacca Gidenlerin Yaşları

IV.4.3-D.İ.B. Organizasyonu ile Hacca Gidenlerin Cinsiyeti

IV.4.4-D.İ.B. Organizasyonu ile Hacca Gidenlerin Eğitim Seviyesi

IV.4.5-D.İ.B. Organizasyonu ile Hacca Gidenlerin Sosyo-Kültürel Tabanı

V. Tarikatlar

V.1- Bu zamana kadar yaşamış Tarikatlar

V.1.1-Günümüzde devam edenler

V.1.1.1-Şeyh ya da bağlı olunan dinî lider

V.1.1.2-Yapısı

V.1.1.3-Müritleri ve geldikleri sosyal taban

V.1.1.4- Etkisi

V.1.1.5-Ekonomik ve sosyal Faaliyetleri

V.1.1.6-Diğer Aktiviteleri

V.2- Cem Evleri

Kanaatimizce burada sözü edilen kurum ve kuruluşların hakkında elde edilen bulgularla söz konusu dinî hayatla ilgili sosyal bir olayın, diğer toplumsal gerçeklerle ilgilerini, ilgi derecelerini, neden-sonuç ilişkilerini toplumun ilgili diğer yapıları ile ortaya koymak, değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular dinî hayatın çeşitli boyutlarını anlamak istediğimiz toplumda, olguların nedenselliğini ve nasıllığını ortaya koyacak verileri sağlayacak, dolayısıyla bunları açıklama, yorumlama ve mukayese imkanı elde edilecektir. Örneğin söz konusu araştırma yapılan yerde dinî inanç zayıflığı var ise, ya da bâtil inançlar çok ise bunları din öğretimi veren, din hizmeti veren, kurum ve mümessillerinin aktiviteleri, ders programları vb. ile karşılaştırma ve yorumlama imkanı sağlanacaktır. Bu bilgiler elde olmadığı takdirde araştırmacı sadece rakamları verecek ki bu da G. Le Bras'ın tabiriyle araştırmacıyı "muhasibeci"⁷² durumuna düşürecek, eğer yorumlamak zorunda ise kendi şahsî gözlemlerine dayalı olarak yapacaktır. Bu durum ise objektivite ve bilimsellik yönünden pek sağlıklı olmasa gerektir.

Ayrıca bu türde yapılan çalışmanın bulguları ilgili olan yerin dinî hayatını (olumlu ya da olumsuz) etkileyen kurum ve mümessillerinin durumlarıyla ilgili bilgi verirken aynı zamanda din eğitimi ve din hizmetlerinin nicelik ve niteliğini ortaya koyacak, yine bu alanlarda karşılaşılan problemler ve onların çözümüne ışık tutarak din eğitimi bilimcilerine ve din hizmeti veren kurumlara da bir katkı sağlayacaktır. Bu iki hususa ek olarak ülke düzeyinde bir takım planlamalara ve dinî hizmet politikalarının geliştirilmesini de yönlendirici olacaktır.

Sonuç olarak, Sosyolojik geleneğin beşiği olan ülkelerden biri olarak Fransa'da, Genel Sosyoloji'de olduğu gibi özel olarak Din Sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, son derece gelişmiş bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda yapılan araştırmanın türü, konusu ve toplumun yapısına göre farklı metotlar ve bakış açıları geliştirilmiş, bir çok araştırma grupları kurulmuştur.

Türkiye'de Din Sosyolojisi çalışmaları⁷³ 1910 yıllarında başlamasına ve birinci dünya savaşı nedeniyle bir durgunluk geçirip, 1970'lerden sonra bir takım gelişmeler olmasına rağmen, örnek olarak seçtiğimiz Fransa ile karşılaştırdığımız zaman oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

72 G. Le Bras, Soc. des rel., Unesco, p. 11.

73 Bkz. ER İzzet, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları", in: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, n° 1. 1986, s.125-131.

Yaklaşık bir asra yakın zamandan beri sosyolojik geleneğe sahip olan ülkemizde, İslam'ın dîni sosyolojisinin gelişmemesi bir eksikliktir. Oysa Batı (Fransa)'da sosyologlar sosyal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi dîni alanda da sosyolojik metot ve teknikleri geliştirmişler ve böylece Katoliklik, Protestan ve hatta İslam Sosyolojisi çalışmaları ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde Din Sosyolojisi alanında çalışmak isteyenlerin hem sosyoloji eğitimi hem de ilahiyat eğitimi almaları zorunlu görünmektedir. En azından her iki alanın akademisyenlerinin bir araya gelerek kuracağı ekip ya da ekiplerin, bu zamana kadar yapılan çalışmaları yeniden gözden geçirerek, ne yapıldığını ve bundan sonra ne yapılması gerektiğini tespit etmesinin, Türkiye'de Din Sosyolojisi çalışmalarını daha sistematik bir şekilde ele almada katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Bunun için ilk etapta Türkiye'de genel ve sistematik din sosyolojisinin yanında İslam sosyolojisinin temellerinin oluşturulması için bütün İlahiyat Fakültelerinde bulunan -ve gerekirse diğer fakültelerin sosyoloji bölümlerindeki din sosyolojisine ilgi duyan- uzmanların bir araya gelmesi, Sosyal Bilimler Enstitülerine bağlı Din Sosyolojisi Araştırma Merkez(ler)inin kurulması elzemdir. Umarız mevcut İlahiyat Fakültelerinden biri bu önemli görevi üstlenir ve Türkiye'de din sosyolojisi alanında yeni çığırın açılmasına vesile olur.

Bibliyografya

- Année Sociologique", Diffusion P.U.F., 108, Bd. St. Germain 75006-Paris.
 ACQUAVIVA Sabino, PACE Enzo, "La Sociologie des Religions"(Dinler Sosyolojileri), ed du CERF, Paris, 1994.
 ARBOUSSE-BASTIDE P., "Auguste Comte et la sociologie religieuse", Archives de Sciences Religieuse, 1966, n° 22.
 ARBOUSSE-BATIDE P. , "Auguste Comte et la sociologie religieuse", Archives de Sciences
 Archives de sociologie des religions, no: 1.
 AYDIN Mustafa "İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı", Pınar yay. İst. 1991.
 BA-YUNUS İlyas , Ferid Ahmed, "İslam Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", Bir yay., İst. 1986.
 BAYDAR Mustafa Çetin, "Tebliğ İçin Araştırma İhtiyacı ve Dîni İstatistikler", I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, 1-5 Kasım 1993 (I), Ank. DİB yay. 1995.
 BERQUE J., "Cent Vingt-cinq ans de sociologie maghrébine", in: Annales, Economie, Société, Civilisations, 1956, 11, n° 3 .
 BERQUE J., CHARNAY J.P.(Sous la direction de), "Normes et Valeurs dans l'İslam Contem- porain"(Çağdaş İslamda Normlar ve Değerler), Paris, ed. Payot, 1966.
 BERQUE J., "Cent Vingt-cinq ans de sociologie maghrébine", in: Annales, Economie, Société, Civilisations, 1956, 11, n° 3.

- BOUDON Raymond , "Sosyoloji Yöntemleri"(Çev. Alev TÜRKER), İletişim yay. 1991.
- BOULARD Fernand , "Premiers itinéraires en sociologie religieuse", Paris, éd. Ouvrières, 1966.
- BOULARD Fernand ve REMY Jean , "Pratique religieuse urbaine et régions culturelles", Paris, ed. Ouvrières-Economie et Humanisme, 1954.
- CARRIER Hervé , "Comment Etudier les Valeurs et les Institutions Religieuses d'un Pays"(Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dinî Müesseseleri Nasıl incelenir?), in Essais de sociologie Religieuse, Paris, 1967.
- CHARNAY J.P., "Sociologie Religieuse de l'Islam", Paris, Sindbad, 1977.
- CHELHOD J., "Introduction à la sociologie de l'Islam de l'Animisme à l'Universalisme", Paris, Libraire G-P.Maisonneuve ed.BESSON. CHANTEMERLE, 1958.
- CHELHOD J., "Pour une sociologie de l'Islam", in: Revue d'Histoire et de Philosophie Reli- gieuses", 1960 , n° 40/ 4.
- COMTE Auguste, "Cathéchisme Positiviste"(Pozitivizm İlmihali, çev.Peyami Erman), M.E.B yay. İkinci baskı., İstanbul, 1986.
- DESROCHE H., "Sociologies Religieuses", Paris, ed.P.U.F., 1968,
- DURKHEIM Emile, "Le suicide(1897)", Paris, Alcan, 9. édition P.U.F., 1985.
- DURKHEIM Emile, "Les formes élémentaires de la vie religieuse(1912)", Paris, Alcan, 7. édition P.U.F., 1985.
- ER İzzet, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları", in: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, n° 1. 1986.
- ER İzzet, "Din Sosyolojisi", TDV İslam Ans. c. 9., s. 345.
- Er İzzet, "İlahiyat Fakültelerinde Nasıl Bir Din Sosyolojisi Öğretimi?", in: Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, O.M.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 1988.
- ERGUN Doğan, "Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu", Der yay., İst. 1982.
- ERGUN Doğan, "Yöntemi Bulmak", Gerçek yayınevi, İst. 1993.
- GARDET L., "L'Islam, religion et communauté", Paris, Desclée de Brouwer, 1970.
- GARDET L., "La Cité Musulman, vie sociale et politique, Paris, Vrin, 1969 3e edition.
- GARDET L., "L'Islam, religion et communauté", Paris, Desclée de Brouwer, 1970.
- GÜNAY Ünver, "Din Sosyolojisi Dersleri", E.Ü. yay. Kayseri, 1993.
- KEPEL Gilles, "La Revanche de Dieu"(Tanrının İntikamı), ed. Seuil, Paris, 1984.
- KIZILÇELİK Sezgin, "Sosyoloji Teorileri", Momoza yay. Konya, 1992.
- LE BRAS Gabriel , "Etudes de sociologie religieuse (1955-1956)", Paris, P.U.F., Vol. I, 1955; Vol. II, 1956.
- LE BRAS Gabriel , "Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France (1942-1945)", Paris, P.U.F., Vol. I, 1942; Vol. II, 1945.
- MASSIGNON L., "Opera Minora", Beyrou, Dâr-al-Maaraf, 1963, III.Vol.
- Maxime RODINSON, "L'Islam politique et croyence", ed. Fayard, Paris, 1993
- ÖZSOY Ömer, "Sünnetullah, bir Kur'an ifadesinin kavramlaşması" Fecr yay. Ank. 1994.
- POULAT Emile , "La sociologie religieuse", in: L'état des sciences sociales en France(Sous la direction de Marc Guillaume), Paris, ed. La Découverte, 1986,
- ROCHEFORT-TURQUIN Agnès, "Din sosyolojisi", in: "Sociologie Contemporaine"(Sous la direction de: Jean Pierre DURAND, Robert WEIL), Paris, ed. VIGOT, 1990.
- S. TURNER Bryan , "Max Weber ve İslam", Vadi yay. Ank. 1991.
- SAINT-SIMON C. H., "Etudes de sociologie religieuse (1955-1956)", Paris, P.U.F., Vol. I, 1955; Vol. II, 1956.
- SAINT-SIMON C. H., "Le Nouveau Christianisme(1825)", Paris, Anthropos, 1966.
- SUTTER Jacques, "La vie religieuse des Français à travers les sondages d'opinion (1944-1976)", Paris, ed.du C.N.R.S, II.Tome., 1984.
- WACH Joachim, "Sociologie de la religion", ed.Payot, Paris, 1955, (çev. Ünver GÜNAY Din Sosyolojisi), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay. İst. 1995.